

PARTNERSTVO ODGOJITELJA I RODITELJA DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

Biljana Jeremić¹, Hadži Živorad Milenović², Zagorka Markov³

¹ Pedagoški fakultet u Somboru, Univerzitet u Novom Sadu,

Ul. Podgorička br. 4, 25000 Sombor, Srbija; <https://orcid.org/0000-0002-7893-5637>

² Učiteljski fakultet, Univerzitet u Prištini – Kosovskoj Mitrovici,

Ul. Nemanjina br. 11, 38218 Leposavić, Kosovo*; <https://orcid.org/0000-0002-0418-149X>

³ Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi,

Ul. Svetosavska br. 57, 23300 Kikinda, Srbija; <https://orcid.org/0000-0002-7394-3195>

mrbiljana@gmail.com, hadzi.zivorad.milenovic@pr.ac.rs

zagorka.markov@gmail.com

Primljen: 3. 1. 2023.

Prihvaćen: 13. 3. 2023.

Partnerstvo odgojitelja i roditelja djece s teškoćama u razvoju važno je za ranu intervenciju, koja predstavlja integrirani i interdisciplinarni sustav stručnih usluga namijenjenih djeci rane dobi s teškoćama u razvoju, kao i djeci koja zbog različitih razloga (kronične bolesti, biološki i okolišni čimbenici, itd.) mogu kasniti u polasku u školu. Cilj istraživanja je ispitati procjene odgojitelja i roditelja o uključenosti obitelji djece s teškoćama u razvoju u aktivnosti vrtića. Polazna pretpostavka istraživanja je da postoji razlika u procjenama odgojitelja i roditelja o uključenosti obitelji u aktivnosti vrtića. Istraživanje provedeno u listopadu 2022. godine obuhvatilo je 167 odgojitelja i 167 roditelja na području Kikinde i Sombora (Srbija), koji su procjenjivali sudjelovanje obitelji u vrtićkim aktivnostima za 167 djece u dobi od pet do sedam godina. Kvaliteta suradnje ispitana je podtestom Uključenost roditelja u aktivnosti vrtića. Ovaj podtest čini dio Upitnika roditeljske uključenosti (Fantuzzo et al., 2000.) te je prilagođen za ovo istraživanje ($\alpha = 0,921$). Rezultati istraživanja pokazuju da postoji značajna razlika u procjenama odgojitelja i roditelja o uključenosti obitelji u aktivnosti vrtića. Zaključeno je da

* Ovaj naziv je bez prejudiciranja statusa i u skladu je s rezolucijom Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda 1244 te mišljenjem Međunarodnog suda pravde o neovisnosti Kosova.

postoji potreba za planskim smjernicama i provedbom postupaka koji bi roditeljima omogućili sudjelovanje u aktivnostima dječjeg vrtića. Primjena novih Osnova programa u kontekstu suradnje predškolskih ustanova i roditelja doprinijela bi unaprjeđenju projektnog planiranja učenja i poučavanja u pedagoškoj praksi. To bi pomoglo roditeljima da bolje razumiju projektno učenje i važnost sudjelovanja u aktivnostima vrtića.

Ključne riječi: *suradnja, uključivanje, učenje, poučavanje, sudjelovanje*

Uvod

Tradicionalni koncept suradnje roditelja i odgojno-obrazovnih ustanova temelji se na činjenici da roditelji predškolskim ustanovama i školama povjeravaju odgovornost za odgoj i obrazovanje svoje djece. Odgojitelji potom informiraju roditelje o napretku djece (Škutor, 2014). U takvim okolnostima odnos između obitelji i predškolske ustanove temelji se na procesno podržavajućem odnosu, gdje su komplementarni interesi i podudarni ciljevi osnova za razvijanje partnerskih odnosa (Pavlović Brenesalović, 2010). Oni se temelje na poštivanju, povjerenju, interakciji itd., jer je suradnja jedan od najvažnijih oblika podrške djetetu i obitelji. Zbog važnosti suradnje i ravnopravnog razgovora odgojitelja i roditelja, potrebno je raditi na unaprjeđenju ovoga procesa, što podrazumijeva osposobljenost odgojitelja za inkluzivni odgoj i obrazovanje (Milenović, 2010).

Donošenjem *Pravilnika o Osnovama programa predškolskog odgoja i obrazovanja* u Republici Srbiji (SG RS, 16/18) (dalje u radu: *Osnove programa*) aktualiziralo se pitanje otvorenosti predškolskih ustanova za razvoj funkcionalnih odnosa između predškolske ustanove i obitelji. Prema ovom pravilniku, u odnosu predškolske ustanove i obitelji značajna se pozornost posvećuje razvijanju međusobnog povjerenja i uvažavanja, njegovanju otvorene komunikacije i dijaloga te zajedničkom odlučivanju (Marković *et al.*, 2020, 112). Partnerstvo s obitelji u takvim okolnostima predstavlja jedan od najznačajnijih načina podrške djetetu i obitelji jer prepoznaje važnost različitog konteksta u kojemu djeca odrastaju. Time se doprinosi i razvoju inkluzivne prakse u vrtiću (Miškeljin *et al.*, 2021).

Suradnja s obiteljima koje imaju djecu s teškoćama u razvoju¹ nužno zahtjeva veću angažiranost praktičara i svih zaposlenih u predškolskoj ustanovi. Zahtjeva i podršku ostalih stručnjaka i aktera kao što su psiholozi, pedagozi, edukacijski rehabilitatori,² dječji liječnici (pedijatri), socijalni radnici, osobni asistenti i dr. Suradnja dobiva na kompleksnosti u kojoj je vrlo značajno povjerenje roditelja u odgojitelje, u stručne suradnike predškolske ustanove i edukacijske rehabilitatore iz stručnih institucija. Bitno je da roditelji i članovi obitelji znaju da se o njihovoj djeci brine na odgovarajući način, da su sigurna, da uče, da se igraju, da ih vršnjaci podržavaju i prihvaćaju. Roditelji koji imaju ovakva uvjerenja uglavnom prihvaćaju izravno sudjelovanje u aktivnostima u vrtiću (Andrejević, 2005). Suradnja dječjeg vrtića i obitelji zajednička je odgovornost odgojitelja i roditelja. Ako roditelji nisu dovoljno zainteresirani za sudjelovanje u vrtićkim aktivnostima, mogu se pojaviti problemi koji mogu negativno utjecati na razvoj djeteta, što su pokazali i rezultati istraživanja (Albaiz i Ernest, 2021; Bender *et al.*, 2021). Posebno su ukazali na nužnost partnerskog odnosa odgojitelja i roditelja u radu s djecom s teškoćama u razvoju, što je pokazalo usporedno istraživanje procjena roditelja u Finskoj i Portugalu o doprinosu odgojitelja i učitelja njihovoj većoj uključenosti u aktivnosti vrtića i u pripremi djece za polazak u školu (Levinthal *et al.*, 2021).

Obitelj je primarni i najvažniji čimbenik u obrazovanju i učenju djece. Najranije učenje i razvoj djece povezani su s obitelji, a kroz taj obiteljski kontekst gradi se osnova za učenje djece u svim ostalim kontekstima (Pavlović Breneselović i Krnjaja, 2017, 58). Iz toga je razloga zadatak odgojitelja da kroz suradnju s roditeljima ukažu na važnost predškolskog razdoblja za budućnost djeteta, da dijete u vrtiću uči, da je učenje složen proces koji utječe na razvoj djeteta i njegove cjelok-

¹ Prema *Pravilniku o dodatnoj odgojno-obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj potpori djeci, učenicima i odraslima* u Republici Srbiji (SG RS, 80/2018), za djecu s teškoćama u razvoju u inkluzivnom predškolskom odgoju i obrazovanju prema Individualnom odgojno-obrazovnom programu I. (IOP1), koristi se odrednica 'djeca kojoj je potrebna dodatna podrška u odgoju i obrazovanju'.

² Najčešća područja iz kojih se angažiraju edukacijski rehabilitatori za podršku odgoju i obrazovanju djece u predškolskim ustanovama su rehabilitacija, socijalna pedagogija (poremećaji u ponašanju) i logopedija. Navedeni stručnjaci u većini dječjih vrtića uglavnom nisu stalno zaposleni. U rijetkim slučajevima gdje postoje, uobičajeno su to logopedi.

pne osobnosti (Sibanda, 2021). Suradnja obitelji i predškolske ustanove ogleda se i u kvalitetnom međusobnom informiranju odgojitelja i roditelja s ciljem unaprjeđenja pedagoške osposobljenosti roditelja i njihovog učinkovitijeg uključivanja u odgoj djece u obiteljskom okruženju. Ovaj dvosmjerni proces praćen je brojnim specifičnim okolnostima, ali u fokusu te suradnje uvijek treba biti dobrobit djece (Fantuzzo *et al.*, 2000). Ideja i konkretizacija organiziranja raznovrsnih programa, uz ostale dobrobiti, osigurala bi neposredno sudjelovanje roditelja te omogućila da suradnja obitelji i predškolske ustanove bude dvosmjernan, ravnopravan odnos koji je usmjeren na dobrobit djeteta (Pavlović Brenesalović i Krnjaja, 2017). Važno je da roditelji steknu predodžbu o tome da su učenje i poučavanje povezani procesi te da se trebaju aktivno uključiti i pratiti aktivnosti koje će im omogućiti da kroz pedagošku dokumentaciju, kao način sudjelovanja u učenju svoga djeteta, razumiju što djeca rade i kako im mogu pomoći u tom procesu. Na ovaj način jača se povjerenje roditelja u odgojitelje, kao i roditeljske kompetencije. Rezultati istraživanja provedenih u Srbiji posljednjih godina daju različite podatke o uključenosti roditelja u rad predškolskih ustanova. Prema jednom istraživanju, najveći postotak roditelja smatra da je predškola otvorena za razmjenu iskustava između odgojitelja i roditelja, kao i za neposredno uključivanje roditelja u odgojno-obrazovni rad te da su odgojitelji zainteresirani za podršku roditeljima koja će unaprijediti njihove roditeljske kompetencije (Marković i Stanisavljević Petrović, 2021). U drugom je istraživanju utvrđeno da je uključenost roditelja u aktivnosti vrtića nedovoljno zastupljena (Jelić *et al.*, 2018).

Uspostavljanje suradnje i partnerskih odnosa s obitelji nužan je uvjet za potpunu uključenost djeteta u život dječjeg vrtića. Suradnja potiče razvoj djece, doprinosi njihovom učenju i razvoju te utječe na osjećaj sigurnosti i međusobnog povjerenja kod svih sudionika odgojno-obrazovnog procesa (Miškeljin *et al.*, 2021, 48). Rezultati istraživanja o kvaliteti predškolskog odgoja i obrazovanja u Srbiji ukazuju, kroz analizu novih *Osnova programa*, da je jedan od ključnih čimbenika odgojno-obrazovnog procesa suradnja obitelji i predškolske ustanove. Razumijevanje važnosti suradnje i partnerstva analizirano je na temelju potkategorija: a) podrška osnaživanju djece, obitelji i zajednica; b) percepcija odgojitelja kao sukonstruktora u učenju; i c) prihvaćanje i integracija različitosti. Postoji mnogo načina i strategija za uključivanje

obitelji/roditelja djece s teškoćama u razvoju u aktivnosti vrtića. Jedan od učinkovitih načina je da odgojitelji i stručni suradnici vrtića pozovu članove obitelji u vrtić, u odgojnu skupinu. Za razliku od prakse predškolskog odgoja i obrazovanja u Srbiji, gdje suradnja odgojitelja i roditelja još uvijek nije zasnovana na partnerskom odnosu, u mnogim drugim državama, prema rezultatima nekih istraživanja, barem jednom tijekom polugodišta roditelji djece, ovisno o struci kojom se bave, sudjeluju u provedbi projektnih aktivnosti u dječjem vrtiću (Susnara *et al.*, 2021). Važno je da prvo iskustvo roditelja bude pozitivno, o čemu treba voditi računa odgojitelj. Suradnja s roditeljima predstavlja važnu kompetenciju kojom bi odgojitelji trebali ovladati jer o tome, među ostalim, ovisi hoće li odgojitelji svojim socijalnim i komunikacijskim sposobnostima poticati neposredno uključivanje obitelji u provođenje odgojno-obrazovnih aktivnosti u vrtiću (Samardžić i Travar, 2016).

Partnerski odnosi i suradnja između obitelji i odgojitelja temelje se i grade kroz međusobno povjerenje i poštovanje, empatiju, osjetljivost i uvažavanje perspektive druge strane, stalnu otvorenu komunikaciju i dijalog, prepoznavanje i uvažavanje jedinstvenog doprinosa i prednosti partnera, zajedničko odlučivanje i spremnost na kompromise i promjene (Pavlović Brenesalović i Krnjaja, 2017, 58). To je u skladu s drugim studijama u kojima roditelji sudjeluju u određivanju jakih strana svoje djece i područja koja zahtijevaju obrazovnu podršku, određivanju usluga koje će njihovo dijete imati i podrške koja će biti uključena, pružanju informacija o procesu učenja djeteta i osiguravanju kontinuiteta u učenju između vrtića i obitelji. Navedeno podupiru rezultati istraživanja odgojno-obrazovne prakse u zemljama regije (Jelić *et al.*, 2018) i u svijetu (Ng *et al.*, 2020; Gahwaji, 2019), a osobito se takav pristup ističe u praksi paralelnog predškolskog obrazovanja Familie dagens³ u Švedskoj (Yngvesson i Garvis, 2021). Izravna uključenost roditelja u odgojno-obrazovni proces pruža im jasniji uvid u razvoj i napredovanje njihove djece.

³ *Families dagens* (*Obiteljski dan*) oblik je predškolskog odgoja i obrazovanja koji se u Švedskoj provodi izvan ustanove predškolskog odgoja u domu djeteta ili odgojitelja. Obično se radi s jednim do troje djece. Odgojitelji nisu uvijek stručne osobe, već osobe koje su pohađale 230 sati inicijalnog osposobljavanja za ovu vrstu odgojno-obrazovne djelatnosti, uz obvezu pohađanja 120 sati dodatnog osposobljavanja na godišnjoj razini.

Kako bi roditeljima djece s poteškoćama u razvoju ili drugim članovima obitelji boravak u vrtiću bio ugodno iskustvo koje bi ih potaknulo na ponovno uključivanje u aktivnosti u vrtiću, potrebno je da se odgojitelj posluži nekom od pedagoških strategija. Najčešće su: a) izabrati aktivnost koja se lako može demonstrirati uz kratko objašnjenje svrhe te aktivnosti i koraka u kojima se ona izvodi; b) biraju se one aktivnosti u kojima se roditelji u malim grupama (maksimalno tri roditelja/člana obitelji) mogu opustiti i posvetiti zadacima za koje im daje upute odgojitelj i stručni suradnik u vrtiću; c) roditelje/članove obitelji treba cijelo vrijeme poticati da iz uloge promatrača preuzmu ulogu aktivnih sudionika koji će bez zadržke iznositi svoje ideje; d) roditeljima treba naglasiti da su pobjeda i rezultat sekundarni i da je fokus na procesu učenja; i e) odgojitelji i stručni suradnici trebaju razgovarati s roditeljima/članovima obitelji i dati im konkretne savjete kako usmjeravati ponašanje djece te davati povratnu informaciju odgojiteljima i stručnim suradnicima (Daniels i Stafford, 2001).

Stvaranje uvjeta za sudjelovanje obitelji u aktivnostima vrtića ogleda se i u spremnosti obitelji da, uz dogovor i podršku odgojitelja, stvori novi oblik suradnje koji odgovara specifičnostima svake obitelji ponaosob (Miškeljin *et al.*, 2021). Važno je voditi se načelima suradnje s obitelji. To su: a) otvorenost kao spremnost da se razumije pozicija druge strane i izgradi zajednički smisao; b) povjerenje kao spremnost da se izložimo drugome s uvjerenjem da će drugi raditi u našem najboljem interesu i u zajedničkom interesu; i c) slijed i dvosmjernost kao razumijevanje procesa izgradnje odnosa kroz međusobnu razmjenu iz perspektive sve djece, a ne nametanje sudjelovanja roditelja na temelju potreba programa, različitost kao razumijevanje životnog konteksta djece, roditelja/obitelji i mogućnosti različitih načina uključivanja obitelji (Pavlović Brenesalović i Krnjaja, 2017, 57).

U tom se procesu razvija i konkretizira refleksivna kultura u dječjem vrtiću koja je izravno povezana s filozofijom učenja u čijoj izgradnji, samoinicijativom i samoorganizacijom, sudjeluju svi čimbenici odgojno-obrazovnog procesa (Senge, 2003, prema: Vujičić, 2011). Projektni pristup učenju pridonosi razumijevanju i mijenjanju kulture, mijenja cjelokupnu strukturu ustanove, potiče odgojitelja kao refleksivnog praktičara (Milenović, 2022; Milenović i Rajčević, 2022). U tom smislu, kroz preispitivanje teorijskih i vlastitih polazišta te vlastite

prakse, odgojitelj vodi dijalog s obitelji, što doprinosi boljoj suradnji. Na to upućuju i smjernice koncepcije *Osnova programa* koje se temelje na poštivanju i pravu djece na aktivno sudjelovanje u obrazovanju kroz usmjerenost na dobrobit djeteta i podršku njegovim potencijalima i aktivnom sudjelovanju u životu vrtića, što ovisi o partnerskom odnosu odgojitelja i obitelji. U inkluzivnom kontekstu suradnja odgojitelja i roditelja zahtjevan je proces. Socijalno kompetentni odgojitelji imaju razvijene komunikacijske vještine, uvjerljivi su, pokazuju suosjećanje, osjetljivost i poštivanje prema roditeljima djece s teškoćama u razvoju (Mlinarević *et al.*, 2022). Istovremeno razvijaju pedagoške kompetencije kod roditelja kako bi ih uvjerali da samo dosljednošću i ustrajnim radom s djetetom mogu postići dobre rezultate uz suradnju odgojitelja i edukacijskog rehabilitatora (Hunt *et al.*, 2004). Upravo sudjelovanjem roditelja u vrtićkim aktivnostima odgojitelji dobivaju bolju priliku za praćenje razvoja i učenja djece s teškoćama u razvoju u inkluzivnom kontekstu. Uz navedeno, spomenut ćemo i činjenicu da dječji vrtić kao mjesto demokratske i inkluzivne prakse poštuje prava sve djece na obrazovanje, partnerstvo s obitelji te prepoznavanje primarne uloge i važnosti roditelja u ranom odgoju i obrazovanju, što je u skladu s *Osnovama programa*.

Izravna uključenost roditelja u odgojno-obrazovni proces može pozitivno utjecati na kasnija bolja školska postignuća djece. Može se odraziti i na smanjenje nepoželjnih oblika ponašanja. Veća je mogućnost da će roditelji/obitelj prihvatiti sudjelovanje u vrtićkim aktivnostima ako odgojitelji i stručni suradnici pokažu dobrodošlicu i poštovanje prema njima. Sve je to u skladu s rezultatima istraživanja koji pokazuju da roditelji izražavaju zadovoljstvo ako se teme prilagode njihovim specifičnim potrebama. Na temelju poznavanja članova obitelji te obiteljskih prilika i karakteristika roditelja, odgojitelj treba oblike i sadržaje suradnje prilagoditi specifičnostima roditelja (Guo *et al.*, 2022). Navedene kritičke analize u skladu su s idejom organiziranja raznovrsnih programa koji se izvode u predškolskim ustanovama u Srbiji (Pavlović Brenesalović i Krnjaja, 2017). Primjetno je da se problem suradnje obitelji i predškolske ustanove, posebice roditelja i odgojitelja, oduvijek proučavao. U promijenjenim uvjetima predškolskog odgoja i obrazovanja u Srbiji, donošenjem novih *Osnova programa* ova suradnja dobiva na značaju. U radu se teorijski operacionalizira i empirijski istražuje

partnerski odnos odgojitelja i roditelja djece s teškoćama u razvoju, kao najviši stupanj međusobne suradnje odgojitelja i roditelja djece.

Rezultati istraživanja pokazuju pozitivne učinke sudjelovanja roditelja djece s teškoćama u razvoju u neposrednim vrtićkim aktivnostima, ali i podrške obitelji ostaloj djeci (Kojić *et al.*, 2020). Učinci sudjelovanja roditelja u aktivnostima odrazili su se na psihosocijalni razvoj djece s teškoćama u razvoju. Pozitivni su učinci i na djecu bez teškoća jer su zajedničke aktivnosti roditelja i djece u njima potaknuli razmišljanje o položaju vršnjaka koji, unatoč svim preprekama, uspijevaju učiti i sudjelovati u igri. Dakle, uz podršku odraslih u inkluzivnom kontekstu na ovaj se način razvijaju socio-emocionalne kompetencije kod sve djece.

Podršku odgojiteljima, roditeljima i stručnim suradnicima u predškolskim ustanovama mogu pružiti edukacijski rehabilitatori te pomoći u poticanju suradnje roditelja u neposrednim aktivnostima dječjeg vrtića (*Pravilnik o dodatnoj odgojno-obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci djeci, učenicima i odraslim osobama* (Republika Srbija), SG RS, 80/2018; *Stručne upute o načinu pružanja dodatne podrške u odgoju i obrazovanju* (Republika Srbija), 2017). Na temelju upoznavanja specifičnosti obiteljske situacije i karakteristika roditelja, odgojitelj dobiva priliku kreirati takve oblike suradnje koji bi unaprijedili neposredno sudjelovanje obitelji u aktivnostima i životu dječjeg vrtića (Ülavere i Veisson, 2018). Donošenjem *Pravilnika o bližim uputama za utvrđivanje prava na individualni odgojno-obrazovni plan, njegovu primjenu i vrednovanje* (Republika Srbija) (SG RS, 74/18), roditelji kao članovi inkluzivnog tima uključuju se u rad davanjem informacija o djetetu te praćenjem njegova razvoja i učenja. Praćenje se ostvaruje kroz dokumentaciju pomoću dječjeg profila, temelji se na konzultacijama i na taj način promiče aktivno sudjelovanje djece u programu, gdje je moguće uočiti odnos u kojem odrasli poštuju dječje sudjelovanje i aktivnosti.

Važno je istaknuti da je predškolska dob najvažnije razdoblje tijekom kojeg je potrebno identificirati razvojne teškoće i prepreke u odgoju i obrazovanju, ali i vidljive latentne pokazatelje nekih natprosječnih sposobnosti djece. Iz tog se razloga ovo razdoblje naziva i *razdoblje ranog početka* (Suzić, 2008). Ovo je važno kako bi se na vrijeme krenulo s ranom intervencijom. Ne ulazeći u njihovu dublju analizu, teškoće u razvoju su različite (u intelektualnom razvoju, somatske smetnje, smetnje u čitanju i pisanju, smetnje govora, smetnje vida, smetnje

sluha, mentalne teškoće, autizam, smetnje u ponašanju i druge). *Djeca s poteškoćama u odgoju i obrazovanju* su djeca bez teškoća u razvoju, djeca s teškoćama u odgoju i obrazovanju, ali s problemima koji su remetilački čimbenici njihove veće uključenosti u odgoj i obrazovanje (djeca prognanici, odgojno zapuštena, bez roditeljske skrbi, iz obitelji alkoholičara, djeca koja govore drugim jezikom ili neredovito dolaze u vrtić, ili djeca koja dugo izbivaju zbog liječenja) (Milenović, 2013, 16). *Natprosječna djeca* su ona djeca koja vrlo rano pokazuju znakove potencijalnog razvoja u određenom znanstvenom ili umjetničkom području ili području društvenih djelatnosti i sporta, koja napreduju brže od druge djece, rješavaju probleme i zadatke brže od druge djece, a od odraslih traže manju ili nikakvu pomoć (Milenović, 2013, 16).

U pristupu problemu ovog istraživanja uzete su u obzir samo one teškoće u razvoju djece predškolske dobi od pet do sedam godina u skladu s odredbama *Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom* (CRPD) iz 2006. godine (SG RS, 42/2009) u kojoj se pod teškoćama u razvoju podrazumijevaju osobe s invaliditetom »koje imaju dugotrajna tjelesna, mentalna, intelektualna ili osjetilna oštećenja koja, u interakciji s različitim preprekama, mogu spriječiti njihovo puno i učinkovito sudjelovanje u društvu na ravnopravnoj osnovi s drugima« (članak 1.). Djeca s teškoćama u razvoju često se nalaze u sredini koja njima i njihovim roditeljima ne pruža dovoljno podrške i poticaja. Time se

»... povećava njihova ranjivost i ograničava njihove mogućnosti učenja i sudjelovanja na smislen način. Takva dinamika onemogućuje i otežava iskustvo života s invaliditetom. Da bismo prekinuli začarani krug, potrebno nam je razumijevanje razvojnih poteškoća koje uzima u obzir interakcije između karakteristika osobe i njezine okoline.« (Holenweger, 2014, 8)

Kako bi se ovi problemi prevladali, važno je da odgojitelji i roditelji djece s teškoćama u razvoju, a na temelju utvrđenih pokazatelja mogućeg postojanja određene smetnje, pruže što više informacija odgovarajućim stručnjacima. Na temelju dijagnoze liječnik specijalist započinje medicinski tretman djece i daje preporuke za postupanje s djetetom. Stručnjaci poput edukacijskih rehabilitatora upućuju odgojitelje i stručne suradnike u predškolskim ustanovama na odgovarajuće načine poticanja i pružanja podrške djetetu s prepoznatim teškoćama u razvoju. Slične preporuke daju i za suočavanje s različitim životno-praktič-

nim situacijama u obiteljskom i društvenom okruženju. Pravodobnim djelovanjem pridonosi se otklanjanju uočene smetnje kod djeteta ili umanjenju njenih negativnih učinaka na razvoj, odgoj i obrazovanje djeteta. Suvremeni pristup više ne smatra da su teškoće samo posljedica determiniranosti bolesti, već ih sagledava kao višedimenzionalni fenomen koji treba razumjeti kao interakciju zdravstvenog stanja djeteta, okoliša u kojemu dijete živi (čimbenici okoline) te kroz poznavanje programa predškolskog odgoja i obrazovanja u kojemu dijete sudjeluje (čimbenici vezani uz dijete, odnosno osobni čimbenici) (Holenweger, 2014, 13).

U ovome istraživanju istražen je partnerski odnos odgojitelja i roditelja djece s teškoćama u razvoju kako bi se utvrdio utjecaj odgojitelja na veću participaciju roditelja i ostalih članova obitelji u implementaciji projektnog učenja (Marić i Jovanović, 2018), kao i djelovanje odgojitelja u cilju poticanja roditelja na učinkovitiju suradnju i partnerstvo s njima (Popović, 2017). Utvrđene su razlike u procjenama odgojitelja i roditelja koje u praksi mogu potaknuti diskurs između odgojitelja i roditelja u kojemu će se roditeljima prezentirati prednosti njihove uključenosti u vrtićke aktivnosti na temelju novih *Osnova programa*. Željelo se istražiti koliko su roditelji upoznati s prednostima novih *Osnova programa* i mogućnostima njihova sudjelovanja koje im omogućuje uvid u motiviranost djece za učenje, njegovu suradljivost s drugom djecom i odraslima, učenje kroz vlastite aktivnosti itd. U takvim okolnostima obitelji neće tražiti razloge za neuključivanje u vrtićke aktivnosti (npr. nedostatak vremena, druge obveze i sl.), već će se aktivno uključiti u vrtićke aktivnosti i na taj način osigurati konkretizaciju svojih ideja. Ovim istraživanjem ispitat će se u kojoj su mjeri roditelji/obitelj uključeni u aktivnosti vrtića, jer mogu aktivno pridonijeti praćenju, savjetovanju i dokumentiranju u novom programu, što se posebno odnosi na roditelje djece s teškoćama u razvoju.

Metodološki koncept istraživanja

Istraživačka pitanja. 1) Jesu li roditelji i drugi članovi obitelji u dovoljnoj mjeri uključeni u neposredne aktivnosti dječjeg vrtića? 2) Jesu li dovoljno informirani o mogućnostima primjene raznovrsnih programa u predškolskim ustanovama? 3) Provode li se aktivnosti za uključivanje

roditelja u rad vrtića koje ukazuju da su roditelji ravnopravni sudionici odgojno-obrazovnog rada? 4) Jesu li roditelji svjesni mogućnosti i prilika izbora aktivnog sudjelovanja u obrazovanju i odgoju svoje djece na vrtićkoj razini te jesu li upoznati s potrebama i mogućnostima djece?

Cilj istraživanja. Cilj ovog rada je ispitati percepcije odgojitelja i roditelja o uključenosti obitelji djece s teškoćama u razvoju u rad predškolskih ustanova.

Hipoteze istraživanja. Na temelju cilja istraživanja postavljena je opća hipoteza: Postoji statistički značajna razlika između percepcija odgojitelja i roditelja o uključenosti obitelji u aktivnosti vrtića.

Populacija i uzorak istraživanja. Populaciju čine svi odgojitelji i roditelji djece s teškoćama u razvoju uzrasta od pet do sedam godina koja su uključena u predškolski odgoj i obrazovanje u redovitim predškolskim ustanovama u Kikindi i Somboru na području AP Vojvodine u Srbiji u mjesecu listopadu 2022. Uzorak je obuhvatio 167 odgojitelja i 167 roditelja djece s poteškoćama u razvoju. Odgojitelji su odabrani iz reda odgojitelja voditelja odgojno-obrazovnog rada s odgojnim skupinama u kojima postoje djeca s teškoćama u razvoju. Roditelji su odabrani među roditeljima koji imaju djecu s teškoćama u razvoju. Sudjelovanje odgojitelja i roditelja bilo je dobrovoljno. Odgojitelji i roditelji ispunjavali su kombinirani instrument anonimno u predškolskim ustanovama.

Istraživački instrument. Korišten je *Upitnik o uključenosti roditelja* (Fantuzzo *et al.*, 2000) koji se sastoji od tri podskale. U Srbiji je cijeli instrument korišten u istraživanju u kojem su odgojitelji procjenjivali suradnju s roditeljima iz njihove perspektive (Jelić *et al.*, 2018). Za potrebe ovog istraživanja korišten je podtest *Uključenost u aktivnosti vrtića* (10 tvrdnji). Instrument je prilagođen za sljedeće tvrdnje: »Sudjeluje u stvaranju novih oblika suradnje koji odgovaraju specifičnosti obitelji«, »Koristi se životno-praktičnim situacijama za izravno uključivanje u planiranje projekta« i »Razmjenjuje informacije i otvoreno razgovara s članovima inkluzivnog tima i dodatne obrazovne podrške«. Odgojitelji i roditelji procjenjivali su stupanj slaganja s tvrdnjama na četverostupanjskoj Likertovoj skali učestalosti (1 – nikad, 2 – rijetko, 3 – često i 4 – uvijek). Ispitanici su imali priliku komentirati svaku tvrdnju. Za testiranje pouzdanosti podtesta o uključenosti roditelja u

aktivnosti vrtića (UR) korišten je Cronbachov alfa koeficijent. Imao je izvrsnu pouzdanost, $\alpha = 0,921$ (UR = 0,921).

Obrada podataka. Podaci prikupljeni istraživanjem sažeti su na temelju primijenjenog modela s jednom podskalom, zbrajanjem odgovora na tvrdnje dobiveni su sumirani bodovi za podskalu, a zatim su utvrđeni prosječni bodovi za svakog ispitanika. Za ovako definirane varijable izračunati su deskriptivni parametri: aritmetička sredina, standardna devijacija, minimalna i maksimalna vrijednost, za skupine odgojitelja i roditelje djece s teškoćama u razvoju. Normalnost distribucije definiranih varijabli testirana je Kolmogorov-Smirnovljevim testom. Budući da distribucije rezultata značajno odstupaju od normalne distribucije, analiza razlika između skupina provedena je neparametrijskim Mann-Whitney U testom. Statistička značajnost procijenjena je na razini $p \leq 0,01$. Obrada podataka izvršena je u statističkom paketu SPSS 24.0.

Rezultati istraživanja

Budući da su distribucije rezultata inkluzijske varijable (UR) značajno odstupale od normale, analiza razlika između skupina provedena je neparametrijskim Mann-Whitney U testom, kao ekvivalentom t-testu za nezavisne uzorke, koji se u sličnim istraživanjima pokazao znatno pouzdanijim od t-testa (Milenovic, 2011).

Tablica 1. Razlike u procjenama suradnje između odgojitelja i roditelja – zbirni rezultati

Varijable	Skupina	N	Srednji rang	Mediana	z	p
UR	odgojitelji	167	150,31	2,20	-5,612	0,001
	roditelji	167	211,82	2,50		

Legenda: UR – uključenost roditelja, N – broj ispitanika, z – z-vrijednost, p – približno izračunata statistička značajnost razlike.

Analizom razlika u procjenama suradnje između odgojitelja i roditelja podtesta *Uključenost roditelja u aktivnosti vrtića, između roditelja i odgojitelja* (Tablica 1) utvrđena je statistički značajna razlika na razini $p \leq 0,001$. Roditelji su pokazali značajno pozitivniji stav u odnosu na

uključenost roditelja u aktivnosti vrtića (UR) od odgojitelja, na što upućuju veće srednje vrijednosti i medijani.

Rezultati nekoliko istraživanja pokazuju da suradnja roditelja, odgojitelja i stručnih suradnika u vrtiću ima pozitivne učinke na razvoj djece s teškoćama u razvoju (Hunt *et al.*, 2004; Corey, 2004). Kako se djelokrug rada odgojitelja i stručnih suradnika u dječjem vrtiću isprepliće, na temelju razmjene iskustava roditeljima se preporuča koje strategije koristiti kako bi suzbili negativne oblike ponašanja svoje djece (Daniels i Stafford, 2001). Dobrobiti ove neposredne suradnje pridonijele su i tome da su stručni suradnici na temelju dobivenih informacija od roditelja i odgojitelja o djetetu odredili niz vježbi u vrtićkom i obiteljskom okruženju s ciljem poboljšanja psihosocijalnog statusa djeteta.

Na temelju rezultata nekih istraživanja vidljivo je da je suradnja odgojitelja i roditelja u dimenziji međusobnog informiranja i aktivnosti roditelja u obitelji na zadovoljavajućoj razini (Stojković *et al.*, 2017; Markov *et al.*, 2016). Ostaje činjenica da uključenost roditelja u aktivnosti vrtića nije dovoljno zaživjela u praksi (Arnold *et al.*, 2008). Rezultati nedavnog istraživanja provedenog u Srbiji pokazuju da uključenost roditelja u rad predškolskih ustanova daje razloge za optimizam i govori u prilog činjenici da je ona od velike važnosti za učenje, odgoj i obrazovanje djece (Marković *et al.*, 2020).

Tablica 2. Razlike u procjenama suradnje između odgojitelja i roditelja (za svaku tvrdnju)

Tvrdnje	Uzorak	N	Mann-Whitney U	Wilcoxon W	z	p
Sudjeluje u stvaranju novih oblika suradnje koji odgovaraju specifičnostima obitelji.	R	167	11.399,00	30.120,00	6,864	0,000
»Sudjeluje u stvaranju novih oblika suradnje koji odgovaraju specifičnostima obitelji.«	O	167				

Sudjeluje u društvenim aktivnostima koje se organiziraju za okupljanje svih roditelja.	R	167	13.791,00	32.512,00	4,640	0,000
»Sudjelujem u društvenim aktivnostima koje se organiziraju za okupljanje svih roditelja.«	O	167				
Putem dokumentacije prati učenje i razvoj djeteta.	R	167	11.464,50	30.185,50	6,830	0,000
»Putem dokumentacije pratim učenje i razvoj djeteta.«	O	167				
Razmjenjuje informacije i otvoreno razgovara s članovima tima za inkluziju i dodatnu obrazovnu podršku.	R	167	12.031,00	30.752,00	6,480	0,000
»Razmjenjujem informacije i otvoreno razgovaram s članovima tima za inkluziju i dodatnu obrazovnu podršku.«	O	167				
Sudjeluje u planiranju i organiziranju izleta.	R	167	16.034,50	34.755,50	2,528	0,011
»Sudjelujem u planiranju i organiziranju izleta.«	O	167				
Druži se s roditeljima i izvan vrtića (ona koja idu u vrtić s njegovim djetetom).	R	167	16.285,00	35.006,00	2,242	0,025
»Družim se s roditeljima i izvan vrtića (ona koja idu u vrtić sa našim djetetom).«	O	167				

Pohađa aktivnosti skupine (u radnoj sobi, dvorištu, dvorani za tjelesni i dr.).	R	167	15.369,50	34.090,50	3,173	0,002
»Pohađam aktivnosti skupine (radnoj sobi, dvorištu, dvorani za tjelesni i dr.)«	O	167				
Koristi životno-praktične situacije za izravno uključivanje u planiranje projekta.	R	167	13.850,00	32.571,00	4,569	0,000
»Koristim životno-praktične situacije za izravno uključivanje u planiranje projekta.«	O	167				
Potiče i druge roditelje da aktivno sudjeluju u aktivnosti u odgojnoj skupini.	R	167	15.527,50	34.248,50	3,005	0,003
»Potičem i ostale roditelje da aktivno sudjeluju u aktivnosti u odgojnoj skupini.«	O	167				

Legenda: O – odgojitelji, R – roditelji, N – broj ispitanika, z – z-ve vrijednost, p – približno izračunata statistička značajnost razlike

Iz Tablice 2 može se zaključiti da postoje statistički značajne razlike u odgovorima na sve tvrdnje. Roditelji djece s teškoćama u razvoju znatno su boljim ocijenili sudjelovanje obitelji u aktivnostima vrtića od 167 odgojitelja. Na temelju analize prve tvrdnje, koja je ispitala sudjelovanje roditelja u stvaranju novih oblika suradnje prilagođenih specifičnostima obitelji, uočava se da roditelji percipiraju da im se pruža mogućnost sudjelovanja u procesu osmišljavanja i razvijanja partnerskog odnosa koji odgovara posebnostima njihovih obitelji. Za razliku od roditelja, odgojitelji smatraju da roditelji ne koriste resurse putem kojih im se pruža mogućnost utjecaja na različite aspekte prostora, materijala, opreme, rutina i aktivnosti kroz koje se odvija učenje i razvoj djeteta. Navedeni rezultati potvrđuju ključnu ulogu obitelji djece s teš-

koćama u razvoju i mogućnost da kroz suradnju bolje razumiju koji stil poučavanja najviše odgovara njihovoj djeci, kako dolaze do rješenja, ulogu vršnjaka, samoaktivnosti djece i dr.

Prema prikazanim rezultatima primjetno je *sudjelovanje roditelja u društvenim aktivnostima koje su organizirane za druženje svih roditelja*. Prema procjenama roditelja, primjetno je da smatraju da društvene aktivnosti ostvaruju s drugim roditeljima. Odgojitelji smatraju da se roditelji djece često povlače i ne sudjeluju u društvenim aktivnostima koje pružaju mogućnost druženja i razvijanja odnosa između obitelji, roditelja i odgojitelja. Rezultati istraživanja u kojemu je proučavan sličan problem pokazuju da su roditelji djece s teškoćama u razvoju rjeđe uključeni u kulturno-zabavna događanja u odnosu na roditelje druge djece. Općenito, roditelji djece s teškoćama u razvoju znatno su manje uključeni u društvene aktivnosti organizirane za druženje roditelja nego roditelji druge djece (Jelić i *et al.*, 2018).

Ispitujući *prate li roditelji djetetovo učenje i razvoj dokumentacijom*, može se ustvrditi da roditelji smatraju da aktivno sudjeluju u tom procesu. Rezultati ovog provedenog istraživanja upućuju na zaključak da za razliku od roditelja koji smatraju da se razvoj djeteta može pratiti prenošenjem znanja, odgojitelji smatraju da roditelji trebaju shvatiti da praćenje dokumentacije doprinosi praćenju učenja i razvoja djeteta te praćenje razvoja programa. Dakle, svrha praćenja djeteta nije procjena njegovih razvojnih mogućnosti i postignuća, već potpunije razumijevanje djetetova razvoja i učenja te na temelju toga pružanje trajne podrške za djetetovu dobrobit (*Osnove programa*). Situacije i aktivnosti koje su dokumentirane omogućuju roditeljima da razumiju što njihova djeca rade, kako se osjećaju i kako uče te ih potiču na razmišljanje o načinima na koje mogu tome pridonijeti. Pedagoška dokumentacija daje roditeljima uvid u bolje razumijevanje programa i doprinosa odgojitelja i stručnih suradnika u vrtiću tom programu (Krnjaja i Pavlović Breneselović, 2022; Milenović, 2021). Svrha praćenja u okviru suradnje odgojitelja i roditelja u inkluzivnom kontekstu je kontinuirana izgradnja kvalitete predškolskog odgoja i programa obrazovanja kako bi se maksimalno razvile mogućnosti djece s teškoćama u razvoju (Miškeljin *et al.*, 2021). Odgojitelji smatraju da pedagoška dokumentacija pomaže roditeljima da bolje razumiju program. Odnosno, kroz različite situacije

stječu pedagoška znanja koja će unaprijediti njihove roditeljske kompetencije (Jeremić *et al.*, 2022).

Rezultati istraživanja koji se odnose na *razmjenu informacija i otvoreni razgovor s članovima inkluzivnog tima i dodatnu odgojno-obrazovnu podršku* ukazuju na važnost suradnje roditelja djece s teškoćama u razvoju i predškolskih ustanova u procesu prijelaza iz vrtića u školu (Kojić *et al.*, 2020.), što je u skladu s novom paradigmom spremnosti za školu. Inkluzivan kontekst i integrirano učenje stavljaju dijete i njegove potencijale u središte zbivanja, pa se predškolske ustanove, škole i roditelji tome prilagođavaju. Oni međusobno komuniciraju i surađuju, stvarajući koncept koji polazi od djetetovih jakih strana, čime se omogućuje kontinuitet njegova iskustva pa tako prijelaz iz vrtića u školu za dijete počinje s puno manje stresa, jer ono postaje aktivan i ravnopravan sudionik u tranzicijskoj paradigmi (Radosavljev Kirčanški, 2018). Sukladno planiranju projekta, roditelji mogu dati svoje prijedloge i stajališta za izradu programa koji bi proces pripreme za školu i prelazak iz jedne ustanove u drugu učinio manje stresnim (Krnjaja i Pavlović Brenesalović, 2017). Navedeno se odnosi na mogućnost stvaranja novih oblika suradnje u dogovoru s obitelji koji odgovaraju specifičnostima i potrebama obitelji (Miškeljin *et al.*, 2021).

Značajne razlike u procjenama odgojitelja i roditelja utvrđene su i u tvrdnji koja se odnosi na *sudjelovanje roditelja u planiranju i organiziranju izleta*. Odgojitelji smatraju da roditelji prihvaćaju odlaske s djecom na izlete koje organizira vrtić. Također smatraju da roditelji ne sudjeluju u planiranju i uglavnom nisu pokretači ideja za organiziranje ekskurzija. U tom smislu roditelje treba poticati da izraze svoje ideje. Potrebno ih je poticati na veće uključivanje u druge aktivnosti u vrtiću, što je uvjet partnerskog odnosa odgojitelja i roditelja. Upravo te situacije dovode do stvaranja mreže prijateljstva i međusobne podrške, druženja, odlazaka na izlete i ekskurzije. Organiziranje izleta i sličnih aktivnosti može se provoditi u okviru projektnog planiranja i kroz sudjelovanje u društvenim aktivnostima koje se organiziraju za okupljanje svih roditelja.

Različite ocjene roditelja i odgojitelja pronađene su i u tvrdnji koja se odnosi na *udruživanje roditelja djece s i bez dodatne podrške u odgoju i obrazovanju*. Prema procjenama odgojitelja, uz već sklopljena prijateljstva prije polaska djeteta u vrtić, novi kontakti ostvaruju se te-

meljem prosocijalnih aktivnosti obitelji djece, što potvrđuju i rezultati u domaćim (Kojic *et al.*, 2020) i stranim istraživanjima (Daniels i Stafford, 2001). Na temelju navedenih istraživanja vidljivo je da su, s jedne strane, roditelji djece s potrebnom podrškom u odgoju i obrazovanju više uključeni u aktivnosti vezane za pomoć i podršku svojoj djeci, dok su roditelji djece bez potrebne podrške u odgoju i obrazovanju više uključeni u ostale aktivnosti u vrtiću, koje nisu vezane uz aktivnosti koje se provode u okviru programa potpore djeci s teškoćama u razvoju i njihovim roditeljima. Razlozi se nalaze u stereotipima koji još uvijek postoje u našem društvu s nedovoljno razvijenom inkluzivnom kulturom, što pokazuju i rezultati istraživanja inkluzivne prakse (Milenović, 2013; Ilić, 2010).

Prema rezultatima istraživanja utvrđena je značajna razlika u procjenama odgojitelja i roditelja o *neposrednoj prisutnosti roditelja u aktivnostima u vrtiću*. Odgojitelji su oduvijek smatrali da roditelji trebaju biti uključeni u aktivnosti vrtića, jer se s jedne strane pridonosi pedagoškom osposobljavanju roditelja djece s teškoćama u razvoju za odgojno-obrazovne aktivnosti, a s druge strane većoj uključenosti njihove djece u provedbu aktivnosti koje se provode u okviru programa potpore u odgoju i obrazovanju, kako pokazuju i rezultati istraživanja ove problematike (Milenović i Jeftović, 2013; 2012). Ovisno o temi započete projektne aktivnosti, moguće je uključiti pojedine roditelje neposredno u dječjem vrtiću ili u određenoj fazi provedbe projektne aktivnosti u dječjem vrtiću ili društvenoj zajednici. Osim roditelja s pedagoškim iskustvom, ostali roditelji uglavnom se brinu da bi od odgojitelja trebali dobivati savjete o ponašanju s djecom kod kuće, a ne aktivno se uključiti u realizaciju započete projektne aktivnosti. Na ovakav stav roditelja prema aktivnostima u dječjem vrtiću upućuju i rezultati nekih istraživanja (Kojić *et al.*, 2020; Milenović i Jeftović, 2013; 2012) u kojima je proučavan partnerski odnos odgojitelja i roditelja te pedagoška osposobljenost roditelja za suradnju s odgojiteljima.

Rezultati istraživanja također su pokazali da roditelji još uvijek nisu dovoljno svjesni da zajedno sa svojom djecom trebaju razmotriti ideje iz *različitih životno-praktičnih situacija* kako bi inicirali temu projektne aktivnosti koja bi se provodila. Odgojitelji su mišljenja da bi roditelji trebali u suradnji s njima i djecom razmotriti mogućnost pokretanja teme projektne aktivnosti koja bi se realizirala. Za razliku od

ovih rezultata istraživanja, rezultati istraživanja provedenih diljem svijeta pokazuju značajno drugačiji pristup roditelja projektnom učenju u vrtiću (Daniels i Stafford, 2021), u kojem su roditelji aktivni sudionici u svim fazama planiranja, organizacije, provedbe i evaluacija projektnog učenja u dječjem vrtiću.

Razmjena iskustava roditelja u dimenziji uključenosti roditelja u aktivnosti vrtića međusobnim poticanjem roditelja pridonosi da roditelji osjete olakšanje i podršku od strane obitelji u sličnoj situaciji. Stoga je preporuka da u okviru suradnje roditelja i odgojno-obrazovnih ustanova odgojitelji roditelje potiču na intenzivniji rad s djecom s poteškoćama u razvoju. Ova djeca sukladno zakonskim propisima, prije svega *Pravilniku o bližim uputama za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan* (IOP) (Republika Srbija) (SG RS, 74/48, 2018), ne mogu biti obuhvaćena programom bez odobrenja njihovih roditelja. S jedne strane, od odgojitelja i stručnih suradnika dobivaju preporuke za rad s djecom s poteškoćama u razvoju. S druge strane, roditelji daju podatke o djetetu inkluzivnom timu. Istraživanja ovog problema u zemljama u regiji pokazuju da primjena individualnih nastavnih planova (IPP) daje pozitivne rezultate u pogledu postizanja partnerskog odnosa između roditelja i odgojitelja (Kardum *et al.*, 2022; Jeremić i Milenović, 2021; Milenović i Jeftović, 2013; 2012). U Srbiji su u te programe uključeni edukacijski rehabilitatori koji individualno rade s djecom s teškoćama u razvoju, roditeljima, odgojiteljima i drugima u okviru specijaliziranih ustanova (*Stručna uputa o načinu pružanja dodatne podrške u obrazovanju*, 2017).

Zaključak

Na temelju rezultata ovog istraživanja zaključuje se da su roditeljske procjene sudjelovanja obitelji u aktivnostima vrtića značajno pozitivnije od procjena odgojitelja. Pretpostavlja se da odgojitelji, prateći i dokumentirajući razvoj i učenje djece, imaju evidenciju o pohađanju vrtićkih aktivnosti roditelja/članova obitelji i njihovom neposrednom sudjelovanju u planiranju aktivnosti. Roditelji smatraju da je dovoljno sudjelovati u jednoj od aktivnosti pa su na osnovu toga ocijenili da je njihovo sudjelovanje u aktivnostima zadovoljavajuće. Iz tog bi razloga odgojitelji i roditelji trebali uspostaviti kriterije koji će ne samo

bolje procijeniti uključenost roditelja u aktivnosti nego će obitelji biti potaknute na nove ideje koje će njihovu uključenost učiniti češćom, na boljoj i višoj razini. Stvaranje uvjeta za sudjelovanje obitelji u aktivnostima vrtića pridonosi i fleksibilnosti u pristupu i ponudi novih oblika suradnje predškolskih ustanova, pri čemu će se uvažavati sredina iz koje dijete dolazi i specifičnosti obitelji. U kontekstu navedenog potrebno je razmotriti i u praksi implementirati tezu da je kontekst ključan za razumijevanje obrazovanja i odlučivanje o odgojno-obrazovnim aktivnostima. Primjetno je da se pružanje mogućnosti sudjelovanja obitelji u stvaranju novih oblika suradnje koji odgovaraju specifičnostima obitelji temelji na jednom od načela refleksivne prakse koja se temelji na povjerenju, uvažavanju, razmjeni iskustava, znanju, međusobnoj podršci itd. Ova podrška podrazumijeva i veću uključenost djece s teškoćama u razvoju u aktivnosti vrtića, što doprinosi vršnjačkoj interakciji.

Činjenica je da se osposobljavanje nastavnika za vođenje odgojno-obrazovnog rada prema *Osnovama programa* provodi, ali još uvijek nisu svi odgojitelji u Srbiji prošli osposobljavanje. Primjenjujući stečena znanja, odgojitelji koji su pohađali program usavršavanja pokazali su u praksi da su savladali projektni pristup učenju. Kroz daljnje usavršavanje i iskustvo u izvođenju projektnog učenja očekuje se da će odgojitelji dodatno ojačati svoje kompetencije za implementaciju projektnog učenja u predškolskim ustanovama. Za razliku od odgojitelja, roditelji nisu dovoljno upoznati s promjenama i značajem projektnog planiranja za svoju djecu, jer je programom predviđeno da kroz dokumentaciju roditelji vide svoje dijete u situacijama u kojima stječu značajno iskustvo. Može se zaključiti da su odgojitelji roditeljima propustili u dovoljnoj mjeri ukazati na prednosti novih *Osnova programa* te su zbog toga procjene odgojitelja i roditelja o suradnji bitno različite. Zaključuje se da roditelji nisu dovoljno svjesni da im program nudi nove mogućnosti. Njihova zapažanja i dalje se temelje na pretpostavci da njihova uloga u novom programu nije značajna. Roditelji trebaju suzbiti negativna mišljenja te ih kroz savjetodavni rad odgojitelja, radionice i druge planske aktivnosti upoznati s njihovom ulogom u novom programu. Zaključuje se da roditelji nisu u dovoljnoj mjeri percipirali prednosti novog programa pa su u tom smislu njihove procjene različite u odnosu na većinu odgojitelja koji su prošli edukaciju za program i imaju jasne pokazatelje koji ukazuju na kvalitetu i učestalost sudjelovanja roditelja u aktivno-

stima dječjeg vrtića i doprinos istraživanju. Roditelji su sa svog stajališta vidjeli dimenziju sudjelovanja i uključenosti u aktivnosti vrtića. To pokazuje da su zadovoljni angažmanom u ovom području suradnje s predškolskom ustanovom. Primjetno je da se nastavlja praksa nedovoljne uključenosti roditelja u aktivnosti vrtića. Prikazana kritička analiza prakse predškolskog odgoja i obrazovanja u Srbiji i rezultati empirijskog dijela istraživanja potvrđuju da su roditelji još uvijek nedovoljno upoznati s programima koji se provode u vrtiću. Također potvrđuju da roditelji svoju ulogu u vrtiću shvaćaju kao pomagača u odnosu na odgojitelje, a ne kao partnera odgojitelju i neposrednog sudionika u provedbi započetih projektnih aktivnosti i drugih aktivnosti u vrtiću.

Pedagoške implikacije koje se mogu primijeniti u pedagoškoj praksi odnose se na nekoliko segmenata: a) organizirati planirane akcije upoznavanja roditelja s potrebom i značajem programa kroz edukacije, radionice i druge aktivnosti; b) razvijati strategije koje će poticati roditelje/obitelji na aktivno sudjelovanje u odgoju i obrazovanju svoje djece u aktivnostima dječjeg vrtića jer će stečena znanja i iskustva osnažiti njihove roditeljske kompetencije; c) poticati roditelje na sudjelovanje u izradi realnog programa u kojemu će na temelju pedagoške dokumentacije pratiti razvoj djece u autentičnim situacijama kroz program, koji se ne može ostvariti u obiteljskom okruženju i dr. Izdvojene pedagoške implikacije upućuju na potrebu zajedničkog diskursa roditelja i odgojitelja, kako bi se kod djece potaknula kreativnost i divergentno rješavanje problema u izgradnji projekta, u procesu istraživanja, učenja, samoaktivnosti i dr. Navedeno bi doprinijelo da roditelji svoje sudjelovanje u projektu dožive kao privilegiju te da imaju pristup neposrednim aktivnostima djece u vrtiću. Da bi se to ostvarilo, potrebna je potpunija i bolja suradnja predškolske ustanove i obitelji. U takvim okolnostima suradnja obitelji i predškolske ustanove pridonijela bi tome da, osim odgojitelja, i roditelji uvide važnost promjena koje se izravno odražavaju na razvoj i učenje njihove djece.

Literatura

- Albaiz, Najla i Ernest, James (2021), »Exploring Saudi kindergarten teachers' views and uses of school, family, and community partnerships practices«, *Early Childhood Education Journal*, 49(3), str. 451–462. [10.1007/s10643-020-01091-z](https://doi.org/10.1007/s10643-020-01091-z)

- Andrejević, Danica (2005), *Rana intervencija u Evropi – trendovi u 17 evropskih zemalja*, Beograd: Zadužbina Andrejević. <https://plus.cobiss.net/cobiss/sr/sr/bib/126229004>
- Arnold, David; Zeljo, Aleksandra; Doctoroff, Greta i Ortiz, Camilo (2008), »Parent involvement in preschool: Predictors and the relation of involvement to preliteracy development«, *School Psychology Review*, 37(1), str. 74–90. file:///C:/Users/Korisnik/Desktop/CWP_PsyD_ortiz_Preschool.pdf
- Bender, Stacy; Daniels, Brian i Ryan, Kristen (2021), »Engaging families in the social-emotional/behavioral screening process: Implementation considerations«, *Communique*, 49(5), str. 1–4. <https://eric.ed.gov/?id=EJ1282516>
- Corey, Gerald (2004), *Teorija i praksa psihološkog savjetovanja i psihoterapije*, Jastrebarsko: Naklada Slap. <https://www.nakladaslap.com/public/docs/knjige/Corey%201.pdf>
- Daniels, Ellen i Stafford Kay (2001), *Integracija dece sa posebnim potrebama*, Beograd: Centar za interaktivnu pedagogiju. <http://www.dhs.ff.untz.ba/index.php/home/article/view/728>
- Fantuzzo, John; Tighe, Erin i Childs, Stephanie (2000), »Family involvement questionnaire: A multivariate assessment of family participation in early childhood education«, *Journal of Educational Psychology*, 92(2), str. 367–376. <https://eric.ed.gov/?id=EJ619382>
- Gahwaji, Nahla (2019), »The implementation of the Epstein’s model as a partnership framework at Saudi kindergartens«, *Journal of College Teaching i Learning*, 16(2), str. 11–20. https://www.researchgate.net/publication/339207234_The_Implementation_Of_The_Epstein’s_Model_As_A_Partnership_Framework_At_Saudi_Kindergartens
- Guo, Ying; Puranik, Cynthia; Dinnesen, Megan Schneider i Hall, Anna (2022), »Exploring kindergarten teachers’ classroom practices and beliefs in writing«, *Reading and Writing: An Interdisciplinary Journal*, 35(2), str. 457–478. https://tigerprints.clemson.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1078&context=eugene_pubs
- Holenvege, Džudit [Holevenge, Judith] (2014), *Definicija i klasifikacija smetnji u razvoju – stručni priručnik*, New York: UNICEF, Dečji fond ujedinjenih nacija. https://www.unicef.org/eca/sites/unicef.org_eca/files/Booklet%20-%20Serbian%20Version_0.pdf
- Hunt, Pam; Soto, Gloria; Maier, Julie; Liboiron, Nicole i Bae, Soung. (2004), »Collaborative teaming to support preschoolers with severe disabilities who are placed in general education early childhood programs«, *Topics in Early Childhood Special Education*, 24(3), str. 123–142. [10.1177/02711214040240030101](https://doi.org/10.1177/02711214040240030101)
- Ilić, Mile (2010), *Inkluzivna nastava*, Pale: Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Filozofski fakultet na Palama. <https://docplayer.net/94526637-Dr-mile-ilic-in-inkluzivna-nastava.html>
- Jelić, Marija; Stojković, Irena i Markov, Zagorka (2018), »Saradnja predškolske ustanove i roditelja iz ugla vaspitača«, *Specijalna edukacija i rehabilitacija*,

- Beograd, 17(2), str. 165–187. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1452-7367/2018/1452-73671802165J.pdf>
- Jeremić, Biljana i Milenović, Zivorad [Jeremić, Biljana i Milenović Živorad] (2021), »Educators' perceptions regarding the inclusion of experts of various profiles into the team for inclusive education«, *Baština*, Leposavić, 31(55), str. 457–467. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0353-9008/2021/0353-90082155457J.pdf>
- Jeremić, Biljana; Milenović, Živorad; Petrović, Jelena i Markov, Zagorka (2022), »Partnership of parents of children who need additional support in learning and preschool teachers in preschool institutions from the perspective of the integrated approach to learning«, *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE)*, Vranje, 10(1), str. 29–34. <https://www.ijcrsee.com/index.php/ijcrsee/article/view/1622/782>
- Kardum, Aleksandra; Lisak Šegota, Natalija i Jurčević Lozančić, Anka (2022), »Dimenzije i aspekti roditeljskog ponašanja u obiteljima djece s poremećajem iz spektra autizma«, *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja*, Zagreb, 29(1), str. 97–123. <https://hrcak.srce.hr/file/404844>
- Kojić, Mirjana; Kojić Grandić, Smiljana i Markov, Zagorka (2018), »The strategies of kindergarten teachers for the inclusion of children from destitute families into aimed activities«, *Metodički obzori*, Pula, 13(25), str. 5–26. <https://hrcak.srce.hr/file/335770>
- Kojić, Mirjana; Kojić Grandić, Smiljana i Markov, Zagorka (2020), »Faktori prihvaćenosti dece s poremećajem iz autističkog spektra u predškolskoj ustanovi«, *Sinteze – časopis za pedagoške nauke, književnost i kulturu*, Kruševac, 17(1), str. 41–63. <https://aseestant.ceon.rs/index.php/sinteze/article/view/24201/16410>
- Krnjaja Živka i Miškeljin, Lidija (2006), *Od učenja ka podučavanju*, Beograd: Lačarak, AM Graphic. <https://plus.cobiss.net/cobiss/sr/bib/128674572#full>
- Krnjaja, Živka i Pavlović Brenesalović, Dragana (2022), *Priručnik za dokumentovanje – Pedagoška dokumentacija u Osnovama programa PVO »Godine uzleta«*, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije u Beogradu. https://prosveta.gov.rs/wp-content/uploads/2022/03/PRIRUCNIK-ZA-DOKUMENTOVANJE_final.pdf
- Krnjaja, Živka i Pavlović Brenesalović, Dragana (2017), *Kaleidoskop – Projektni pristup učenju*, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Institut za pedagogiju i andragogiju. https://www.unicef.org/serbia/media/2776/file/SRB_publicacija_026.pdf
- Levinthal, Cristiana; Kuusisto, Elina i Tirri, Kirsi (2021), »Finnish and Portuguese parents' perspectives on the role of teachers in parent-teacher partnerships and parental engagement«, *Education Sciences*, 11(1), str. 1–16. [10.3390/educsci11060306](https://doi.org/10.3390/educsci11060306)
- Marić, Dragana i Jovanović, Zoran (2018), »Pedagoški izazovi odnosa porodice i škole«, *Nova škola*, Bijeljina, 13(1), str. 126–135. <https://doi.org/10.7251/NSK1801126M>

- Markov, Zagorka; Stepanov, Milorad i Jelić, Marija (2016), »Saradnja roditelja dece sa smetnjama u razvoju i vrtića iz perspektive vaspitača«, *Zbornik VŠSSOV*, Kikinda, 11(1), str. 127–141. <https://rfasper.fasper.bg.ac.rs/handle/123456789/2600>
- Marković, Marija; Stanisavljević Petrović, Zorica i Mamutović, Anastasija (2020), »Uključenost roditelja u rad predškolskih ustanova«, *Inovacije u nastavi – časopis za savremenu nastavu*, Beograd, 33(3), str. 111–123. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0352-2334/2020/0352-23342003111M.pdf>
- Marković, Marija i Stanisavljević Petrović, Zorica (2021), »Co-operation and partner relationships in pre-school education and upbringing – parental satisfaction«, *Teme*, Niš, 31(2), str. 525–543. <http://teme2.junis.ni.ac.rs/index.php/TEME/article/view/1377/552>
- Milenović, Živorad [Milenović, Živorad] (2011), »Application of Mann-Whitney U test in research of professional training of primary school teachers«, *Metodicki obzori*, Pula, 6(11), str. 73–79. <https://hrcaak.srce.hr/file/106020>
- Milenović, Živorad i Jeftović, Mirjana (2013), »Vaspitači o pedagoškim kompetencijama roditelja za vaspitanje djece«, *Naša škola*, Sarajevo, 58(63), str. 99–110.
- Milenović, Živorad i Jeftović, Mirjana (2012), »Pedagoške kompetencije roditelja«, *Zbornik radova Učiteljskog fakulteta u Užicu*, Užice, 15(14), str. 43–58. <https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?query=ISSID%26and%2610755&page=3&sort=8&stype=0&backurl=%2fissue.aspx%3fissue%3d10755>
- Milenović, Živorad (2013). *Nastavnik u inkluzivnoj nastavi*, Beograd: Zadužbina Andrejević. <https://plus.cobiss.net/cobiss/sr/sr/bib/198493964#full>
- Milenović, Živorad (2021), *Elementarna didaktika*, Leposavić: Univerzitet u Prištini – Kosovskoj Mitrovici, Učiteljski fakultet u Prizrenu – Leposaviću. <https://projektimpntrrs.uf-pz.net/wp-content/uploads/2022/03/ELEMENTARNA-DIDAKTIKA-dr-Zivorad-Milenovic.pdf>
- Milenović, Hadži Živorad (2022), *Metodika vaspitnoobrazovnog rada*, Leposavić: Univerzitet u Prištini – Kosovskoj Mitrovici, Učiteljski fakultet u Prizrenu – Leposaviću. https://projektimpntrrs.uf-pz.net/wp-content/uploads/2023/02/Methodika-VOR-Tekst-udzbenika_konacna-verzija_1.pdf
- Milenović, Hadži Živorad i Rajčević, Petar (2022), *Integrisani kurikulum*, Leposavić: Univerzitet u Prištini – Kosovskoj Mitrovici, Učiteljski fakultet u Prizrenu – Leposaviću. https://projektimpntrrs.uf-pz.net/wp-content/uploads/2023/02/Integrisani-kurikulum-Tekst-udzbenika_za-stampu.pdf
- Milenović, Živorad (2010), »Kompetencije nastavnika inkluzivne nastave«, *Zbornik radova Učiteljskog fakulteta u Užicu*, Užice, 13(12), str. 241–252. <https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=1450-67181012241M>
- Miškeljin, Lidija; Vranješević, Jelena; Jovanović, Olja; Lazarević, Miljana i Tomašević, Tamara (2021), *Vodič za uključivanje dece sa smetnjama u razvoju u sistem predškolskog vaspitanja i obrazovanja*, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Institut za pedagogiju i andragogiju. <https://>

- reiff.bg.ac.rs/handle/123456789/3364/discover?filtertype=rights&filter_relational_operator>equals&filter=ARR
- Mlinarević, Vesnica; Tokić Zec, Ružica i Cvjetanin, Ana (2022), »A model of transformational leadership in the organisational culture of preschool institution«, *Center for Educational Policy Studies Journal*, 12(3), str. 103–126. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1362960.pdf>
- Ng, David Tze-Kin; Fisher, John; Au, Mei Lan i Lo, Sing Kai (2020), »Parental perceptions of holistic early childhood education in Hong Kong«, *Educational Planning*, 27(1), str. 49–60. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1250482.pdf>
- Pavlović Breneselović, Dragana i Krnjaja, Živka (2017), *Kaleidoskop: osnove diversifikovanih programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja*, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Institut za pedagogiju i andragogiju. https://www.academia.edu/45021465/Dragana_Pavlovi%C4%87_Breneselovi%C4%87_%C5%BDivka_Krnjaja_Kaleidoskop_Osnove_diversifikovanih_programa_pred%C5%A1kolskog_vaspitanja_i_obrazovanja
- Radosavljev Kirčanski, Jelena (2018), »Zrelost za polazak u školu«, *Psijihatrija danas*, Beograd, 50(1), str. 25–33. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0350-2538/2018/0350-25381801025R.pdf>
- Samrdžić, Mirjana i Travar, Marica (2016), »Kompetencije vaspitača za saradnju sa roditeljima«, *Nova škola*, Bijeljina, 11(1), str. 156–168. <https://doi.org/10.7251/NS1601158>
- Sibanda, Rockie (2021), »"I'm Not a Teacher": A case of (dys)functional parent-teacher partnerships in a South African township«, *South African Journal of Education*, 41(3), str. 1–13. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1315437.pdf>
- Stojković, Irena; Markov, Zagorka i Jelić, Marija (2017), »Korelati opažanja saradnje između roditelja i vaspitača u predškolskim ustanovama«, u: Stančić, Milan; Tadić, Aleksandar i Nikolić Maksić, Tamara (ur.), *Vaspitanje danas*, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet i Pedagoško društvo Srbije u Beogradu, str. 127–132. <https://rfasper.fasper.bg.ac.rs/handle/123456789/2732>
- Susnara, Daniela; Berryhill, Blake; Ziegler, Andrea i Betancourt, Alex (2021), »Exploring effective pre-kindergarten family-school partnerships: The pre-kindergarten parent leadership academy program«, *Journal of Higher Education Outreach and Engagement*, 25(2), str. 137–150. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1313960.pdf>
- Suzić, Nenad (2008), *Uvod u inkluziju*, Banja Luka: HBS. <https://uciteljicasladja2.files.wordpress.com/2015/09/uvod-u-inkluziju.pdf>
- Ülavere, Pärje i Veisson, Marika (2018), »Assessments by principals, teachers, and parents on values education in Estonian kindergartens«, *Early Years: An International Journal of Research and Development*, 38(4), str. 429–452. https://www.researchgate.net/publication/313251584_Assessments_by_principals_teachers_and_parents_on_values_education_in_Estonian_kindergartens

- Škutor, Marijana (2014), »Partnerstvo škole i obitelji – temelj dječjeg uspjeha«, *Napredak*, Zagreb, 154(3), str. 209–222. <https://hrcak.srce.hr/file/204675>
- Vujičić, Lidija (2011), »Kultura vrtića – sustav koji se kontinuirano mijenja i uči«, *Pedagoški istraživanja*, Zagreb, 8(2), str. 231–238. <https://hrcak.srce.hr/file/172476>
- Yngvesson, Tina i Garvis, Susanne (2021), »Preschool and home partnerships in Sweden, what do the children say?«, *Early Child Development and Care*, 191(11), str. 1729–1743. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03004430.2019.1673385>

Dokumenti

- Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (2017), *Stručno uputstvo o načinu pružanja dodatne podrške u obrazovanju*, 610-00-01108 12017-07 (15. 9. 2017). Dostupno na: <http://baza.oscvetinbrkic.edu.rs/2017/09/Strucno-uputstvo-1.pdf> [25. 11. 2022.]
- Službeni glasnik RS (2018), *Pravilnik o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje*, 74/18. Dostupno na: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2018/74/4/reg> [25. 11. 2022.]
- Službeni glasnik RS (2018), *Pravilnik o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu, učeniku i odraslom*, 80/2018. Dostupno na: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2018/80/4/reg7> [25. 11. 2022.]
- Službeni glasnik RS (2018), *Pravilnik o Osnovama programa predškolskog vaspićanja i obrazovanja*, 16/18. Dostupno na: http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/2018_09/t09_0093.htm [25. 11. 2022.]
- Službeni glasnik RS (2009), *Zakon o potvrđivanju konvencije i pravila osoba sa invaliditetom*, 42/2009. Dostupno na https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_potvrđivanju_konvencije_o_pravima_osoba_sa_invaliditetom.html [14. 02. 2023.]

PARTNERSHIP OF EDUCATORS AND PARENTS OF CHILDREN WITH DEVELOPMENTAL DISABILITIES

Biljana Jeremić, Hadži Živorad Milenović, Zagorka Markov

The partnership of educators and parents of children with developmental disabilities is important for early intervention, as an integrated and interdisciplinary system of professional services intended for children of an early age with developmental disabilities and children who may be late in starting school due to inadequacy: nutrition, chronic diseases, biological and environmental factors. The

aim of the research is to examine the assessments of educators and parents about the involvement of families of children with developmental disabilities in kindergarten activities. It started from the general assumption that there is a difference in the assessments of educators and parents about family involvement in kindergarten activities. The research conducted in October 2022 included 167 educators and 167 parents in the area of Kikinda and Sombor (Serbia), who assessed family participation in kindergarten activities (PP) for 167 children aged five to seven. The quality of cooperation was examined with the Subtest Parents' involvement in kindergarten activities. This subtest forms part of the Parental Involvement Questionnaire (Fantuzzo et al, 2000) adapted for this research ($\alpha = 0,921$). The research results show that there is a significant difference in the assessments of educators and parents in the area of family involvement in kindergarten activities. It was concluded that there is a need for planning guidelines and implementation of procedures that would enable parents to participate in kindergarten activities. The application of the new Program Basis in the context of cooperation between preschool institutions and parents would contribute to the improvement of project planning of learning and teaching in pedagogical practice. This would help parents better understand project-based learning and the importance of participating in kindergarten activities.

Keywords: *cooperation, involvement, learning, teaching, participation*